

betydeligt bidrag til hedeopdyrkningens historie, men som en generel påmindelse. Der sjuskes ofte med registre - skyldes det, at forfatterne ikke ofrer dem større opmærksomhed?

FRIDLEV SKRUBBELTRANG

FRIEDRICH-WILHELM HENNING: Dienste und Abgaben der Bauern im 18. Jahrhundert. Mit 51 Abbildungen und 29 Tabellen. Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte. Band XXI. Stuttgart, Gustav Fischer Verlag, 1969. vii + 183 s. 54 DM.

I »Einführung« fremhæver forf. med rette, at der i den omfangsrige litteratur om det 18. århundredes landboforhold savnes større undersøgelser over bøndernes afgiftsforhold, herunder deres hoveriydelser, med oplysning om fordelingen på de forskellige herskabsgrupper. Skal man med blot nogenlunde sikkerhed bedømme fæstebønders økonomiske kår, forudsætter det naturligvis kendskab til deres indkomstforhold, og det er her tampen brænder. Vi ved for lidt om bønders salg af korn og andre landbrugsprodukter samt forbrug i egen husholdning. Det betyder, at vi heller ikke er i stand til at veje og vurdere deres afgiftsbyrder, selv om kilderne i ret vid udstrækning tillader os at måle dem. En dansk landbohistoriker står ikke helt sjældent overfor det umiddelbart ret overraskende faktum, at fæstebønder på nogle godser har kunnet præstere hoveri af et omfang, der andre steder var forbundet med yderlig fattigdom blandt gårdfæsterne. Derfor er det meget betimeligt, når Friedrich-Wilhelm Henning i 3. del af værket (s. 120-170) og i »Schluss« (s. 171 f.) også tager indkomstforholdene i betragtning, væsentlig med henblik på forbrug pro persona, arealbehov pr. bondefamilie og behov for arbejdskraft set i forhold til gårdstørrelse og afgiftsydelser. De sidste er dog hovedemnet. Undersøgelsens første del tager udgangspunkt i Østprøjsen (A I), men bøndernes afgifter til fyrster, adel eller andre herskaber sammenlignes derefter med tilsvarende ydelser i andre østtyske områder (A II) og sidst (B I og II) med bøndernes afgiftsbyrder i landområder, hvor bondeselveje var fremherskende eller af betydeligt omfang (fyrstendømmet Paderborn, øvrige vestelbiske områder, Midt- og Sydtykland samt Østrig). I 2. del søger forfatteren at tegne et helhedsbillede af de højst forskellige afgiftskomplekser der er påvist i det foregående. Blandt de talrige Abbildungen illustrerer Abb. 28 (s. 117) hoveribyrdene i midteuropæiske områder, også Danmark, i det 18. årh., og når hoveriet i det danske kongerige og hertugdømmerne anslås til mindre end 15 % af bondebrugerens arbejds- og trækraftpræstationer, bør det nok bemærkes, at man kun kan nå til dette resultat, hvis samtlige helt eller delvis hovfrie bønder er medregnet: »fuldt hoveri« vil i reglen ikke levne danske hovbønder 85 % arbejdskraft til egen rådighed. Men den næste gruppe, 15-40 % hoveri, er unægtelig så omfattende, at en sådan illustration synes temmelig misvisende.

Fremstillingen bygger på en række ret ubestemt anførte aktstykker fra statsarkiver i Münster, Göttingen og Potsdam, men iøvrigt en stor mængde trykte kilder, med meget få undtagelser tyske afhandlinger.

FRIDLEV SKRUBBELTRANG